

УДК 94 (477)

С. В. Бевзюк
ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПОЧАТОК СЛОВАЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ
(КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XIX ст.)

Праця присвячена дослідженню проблеми становлення чеського національного відродження, фундаментальному періоду історії Словаччини. Саме у цей період копітка та результативна діяльність словацьких будителів призвела до масштабних культурних зрушень, що мали місце в етнічному словацькому середовищі. Джерелом національного відродження, з якого на протязі багатьох років формувалися патріотичні сили західного слов'янства, була власна народна культура та такі її носії як бюргерство, селянство, дрібна буржуазія та нечисленні патріотично налаштовані представники феодального класу. На цьому соціальному ґрунті особливе місце лідера посіла національна словацька інтелігенція, яка і очолила процес відродження.

***Ключові слова:** Словаччина, культура, мова, будитель, етнос, нація, відродження, патріотизм, свідомість.*

Работа посвящена исследованию проблемы становления словацкого национального возрождения, одного из важнейших периодов истории Словакии. Именно в этот период кропотливая и результативная деятельность чешских деятелей возрождения привела к масштабным культурным сдвигам, которые имели место в этнической словацкой среде. Источником для национального возрождения из которого на протяжении многих лет формировались патриотические силы западного славянства, была собственная народная культура и такие ее носители как бюргерство, крестьянство, мелкая буржуазия и немногочисленные патриотично настроенные представители феодального класса. На этой социальной почве особое место лидера заняла национальная словацкая интеллигенция, которая и возглавила процесс чешского возрождения.

***Ключевые слова:** этнос, нация, будитель, возрождение, Словакия, культура, язык, сознание, патриотизм.*

The national and cultural activity of western Slavs at the end of the XVIII century – the beginning of the XIX century is one of the most significant periods of European Slavs from the point of view of ethnicity. The process of Slovak Slavonic revival as a symbiosis of Enlightenment and romanticism can be regarded as a process of ethnic modernization that took place at the end of the XVIII-XIX centuries. The author elucidates the specific character of cultural and national development and complete process of national revival of the Slovak in the specified period.

***Key words:** national and cultural activity, ethnic modernization, national revival.*

Національно-культурна діяльність західних слов'ян у кінці XVIII ст. - на початку XIX ст. – одна з найбільш яскравих та насичених етнічним змістом сторінок у минулому слов'янських народів Європи. Загалом цей відрізок європейської історії для західних слов'ян співпав із грандіозною епохою генезису капіталізму як соціально-політичної та економічної системи. Становлення капіталістичних відносин у аграрному секторі, розвиток промисловості з наступним переходом до індустріальної економіки сприяли розширенню ринкових відносин, що у свою чергу стало спонукальним чинником для появи та становлення національного економічного ринку і відповідно таких нових політичних інститутів, як органи державного правління, законодавчі та судові органи, різноманітних національних політичних партій та рухів.

Актуальним дане дослідження є тому, що етновідроджувальні процеси XIX ст. проходили у західних слов'ян на широкому історичному тлі відродження народів Європи, революційного піднесення, національного відродження і державотворення цілого ряду європейських країн. Метою дослідження є висвітлення перебігу, закономірностей і специфіки культурно-національного розвитку і цілісного процесу національного відродження західних слов'ян у кінці XVIII та на початку XIX ст. Об'єктом вивчення стало слов'янське відродження, а предметом наукового аналізу в даному дослідженні є чинники процесу відродження, що мало місце у словацькому середовищі. Предметом наукового аналізу в даному дослідженні є активні складові чинники процесу консолідації та прискорення національного самоусвідомлення словацького етносу.

Методи дослідження обрані автором, виходячи із мети, об'єкту та предмету даної роботи. Автором для вивчення проблеми етновідродження застосовані спеціальні науково-історичні методи: історико-генетичний – для висвітлення передумов і джерел національного відродження, історико-порівняльний – для компаративного аналізу словацького і загальнослов'янського відродження у XIX ст. Конкретно-історичний характер дослідження – вивчення процесу культурно-національного словацького відродження у динаміці та в певному історичному просторі (Центральна Європа) зумовили поєднання історичного і логічного методів та базування на принципі історизму, як найголовнішому принципі наукового пізнання. Не відкидаючи певні позитиви формаційного підходу до вивчення багатвікової еволюції словацького етносу,

вважаємо більш раціональним застосування цивілізаційного підходу до наукового дослідження процесу їх національного відродження у XIX ст. та його наслідків.

Для досягнення основної мети дослідження автор вважав необхідним вирішити ряд наступних наукових завдань:

- аргументовано, науково логічно і взаємозпов'язано викласти чинники процесу становлення словацького відродження;

- розкрити характерні риси і специфіку національного словацького відродження наприкінці XVIII – початку XIX ст.;

- дослідити внесок словацьких діячів у справу національного відродження.

Наукова новизна даної роботи полягає у тому, що в сучасній українській історіографії здійснено конкретно-історичний аналіз процесу національного словацького відродження, що сприятиме розвитку історичної славистики.

Проблема дослідження словацької національної історії має свої традиції. Наприкінці XVIII ст. у суспільному житті Словаччини на перший план висувається питання формуванням націй та проблема модернізації власної етнічної культури. Цей період в історіографії характеризується у науковій літературі як епоха національного відродження. Підйом словацької національної самосвідомості був пов'язаний насамперед із зростанням інтересу до рідної культури, історії та мови. Чинником національного словацького піднесення став вплив схожих процесів, що мали місце у інших слов'янських народів, а вагоме місце у цьому процесі зайняв близький до словаків чеський народ, його культурно-гуманітарна сфера.

Новий підхід до власної історії формувалася у руслі ідей Просвітництва. Цей період передбачав початок становлення критичного ставлення до джерел та національно-культурну спрямованість. Все це характерно для досліджень Ю. Папанека, Ю. Скленера, Ю. Фандлі, Я. Коллар та інших, які отримали в історіографії назву «будителів». Паралельно розвивався і рух «будителів» у Словаччині.

Становлення підходів до дослідження теми відродження формувалося у руслі ідей Просвітництва. Насамперед це національно-культурна спрямованість, прагнення очистити історію від легенд. Все це характерно для ранніх досліджень таких науковців, як Шафарик, Коллар та інших. У подальшому словацька романтична історіографія зайнялася осмисленням найдавнішої історії та культури слов'янських народів на тлі європейської історії, утвердженням місця і ролі слов'ян у загальному історичному процесі.

Подальший розвиток словацької історіографії визначався передумовами та наслідками «Весни народів». Утворення двоєдиної монархії, введення конституції сприяли поживленню національного руху. У цей час історична словацька наука позитивно впливає на зростання словацької національної свідомості. Романтичний алгоритм дослідження національного минулого був у значній мірі визначений творцем буржуазної концепції історії Словаччини Юліусом Ботто у його роботі «Словаки, розвиток їхнього національної самосвідомості». Він творчо протистояв чеським дослідникам, які намагалися заперечити індивідуальність словацької культури. Ботто захищав національні інтереси словаків, доводив їх самобутність.

Значний внесок у розвиток словацької історіографії вніс автор численних праць з історії словаків та інших народів, що населяли угорську частину монархії Габсбургів – Франтішек Сасінек. Він опублікував ряд джерел з історії Словаччини, чим не тільки збагатив словацьку історичну науку, але й репрезентував словаків у якості повноправного суб'єкта європейського історико-політичного процесу.

У подальшому історіографія словацького відродження розвивалася у рамках позитивізму. Найбільш відомий представник словацького позитивізму – Даніел Рапант процес національного відродження трактував з буржуазно-ідеалістичних позицій, зводячи його до літературного та культурного аспектів. Рапант виступав за виділення історії Словаччини із загального контексту чехословацької історії. Такий підхід сприяв утвердженню ідеї визнання словаків окремою нацією. Розробку проблеми словацького відродження Рапант продовжив у роботах, що були присвячені проблемі мадяризації Словаччини.

Російська історична наука XIX ст. приділяла чималу увагу проблемам словацької історії, розглядаючи її переважно зі слов'янофільських позицій. Значна увага приділялася і вивченню процесів кінця XVIII - першої половини XIX ст. До числа відомих дореволюційних дослідників Словаччини необхідно віднести таких славистів, як І.Срезневський, О.Гільфердінг, О.Бодяньський, О.Піпін, В.Грігоровіч. Вони значну увагу приділяли вивченню процесу національного словянського відродження.

Радянські історики підійшли до розгляду теми словацького відродження, виходячи з методології фомацийності суспільно-економічних процесів в історії. УЦ радянські часи світ побачили праці цілого ряду радянських славистів: О.Мильнікова, А.Фрейдзона, І.Лещиловської, Н.Пашаєвої, В.Д'якова, І.Удальцова, І.Міллера, Л.Лаптевої, Т.Ісламова та багатьох інших. Інтелектуальним проривом російської історико-славистичної школи у 90-ті роки з питань висвітлення ключових пунктів етнорозвитку слов'янства варто вважати ґрунтовну науково-теоретичну дискусію щодо сутності національного відродження у слов'янському світі, започатковану дослідниками з Інституту слов'янознавства і балканістики РАН. Деякими провідними російськими вченими у сучасності переглядається і береться під сумнів навіть саме поняття «слов'янське національне відродження» та піднімається питання про наукову некоректність традиційного тлумачення національно-відроджувальних процесів XVIII-XIX століть до колишній радянській та сучасній російській і зарубіжній історіографії [1]. Вони вельми аргументовано зазначають, що старі підходи виключають із цих процесів поляків, росіян, українців та білорусів, тому не варто твердити про загальнослов'янський характер «національного відродження» у XIX ст.

Науковий рівень вивчення проблеми національного відродження XIX століття у сучасній українській історіографії залишається недостатнім. Загалом впродовж новітнього часу в колишньому СРСР і Україні зокрема славистика була представлена переважно працями культурологічного та мовознавчого характеру. Це стало наслідком механічного продовження у радянській історіографії після 1917 р. традиційного культурно-ідеалістичного підходу російського слов'янознавства другої половини XIX - початку XX століть до проблематики. Значний внесок у вивчення та популяризацію славистичної тематики внесли такі львівські слависти, як В. Чорний, Л. Зашкільняк, М.Кріль, М. Крикун.

У методологічному плані сучасна славистика зорієнтована на застосування методу комплексного аналізу історії слов'ян у контексті цивілізаційного розвитку. Цей підхід було запропоновано відомим українським теоретиком історії Юрієм Павленко. Згідно з ним, при розгляді світової історії доцільно дотримуватися триєдиності принципів стадіальності (формаційності), полілінійності та цивілізаційної унікальності аналізу історичного процесу, що забезпечує «нове бачення соціокультурного руху людства, створює основу для розуміння внутрішньої єдності його економічного, соціального, політичного, культурного, релігійно-морального та інших аспектів» [2, с.158]. Такий метод дослідження видається найбільш раціональним і у вивченні унікального соціокультурного типу словацької етностпільноти та процесу її національного відродження і розвитку у XIX ст.

Рух за збереження і відродження національної самобутності на початку XIX ст. стає майже притаманною рисою для більшості слов'янських народів. На практиці він демонстрував прагнення етно-культурної спільноти до звільнення від національного гніту. З особливим натхненням рух етнічного відродження розгортався у середовищі слов'янських народів імперії Габсбургів. Певну специфічність рис та своєрідність цей процес набрав у таких західних слов'ян, як словаки. Головною специфічною рисою словацького відродження залишалася історія тісного етнокультурного зв'язку на протязі багатьох століть між словаками і чехами. Це обумовило наявність у словацько-чеській історії періоду слов'янського відродження помітних рис культурного мімесису. Як результат, словацьке і чеське минуле має достатню кількість спільних фактів взаємного збагачення, моментів, коли одна із сторін виступала у якості реципієнта (процес отримання етноодиницею культурних духовних та матеріальних знань від інших народів в ході історичного розвитку), або опинялася у статусі донора (здатність етноодиниці, або об'єднань віддавати власний або запозичений історико-культурний досвід іншим народам). Достатньо пригадати, що такі відомі особистості словацького відродження, як Шафарик, Коллар до сих пір вважаються наднаціональними діячами і розглядаються у якості духовних постатей словацького і чеського відродження. До того ж, етнічна близькість, а також багато в чому спільна історична доля сприяла становленню у словаків позитивного судження про ідею слов'янської спільноти. Остання, особливо її етнокультурна складова сприятливо відобразилася на процесі духовного обміну. Її прихильниками в тій або іншій мірі були Коллар, Шафарик, Штур. Як справедливо вважає російська славістка Г. Рокіна, сама теорія слов'янської єдності «служила в якості засобу обґрунтування національних інтересів, а у словаків, які не мали власних національно-правових інститутів у рамках Угорського королівства, ця теорія ставала додатковим, а на початковому етапі і основним засобом обґрунтування національних інтересів» [3, с.11].

У словаків національне відродження сформувалося скоріше як протидія політики мадяризації, що проводилася угорськими феодалами. Угорська етнонаціональна політика на теренах імперської території носила досить войовничий характер. Її генеза – це наслідок середньовічного вторгнення, яке хронологічно було відносно пізнім за мірками історії європейської цивілізації. Регіональна політика угорців здійснювалася в умовах гострої конкуренції за ресурси: на заході – з німцями, на півдні і півночі – із слов'янами і румунами на сході. В середині другого тисячоліття угорське королівство переживає військово-економічний занепад, а з 1526 року угорською короною і словаками, що проживали у межах королівства починають володіти Габсбурги.

Необхідно зауважити, що історично словацьке населення особливо гостро відчувало асиміляційний тиск, який став наслідком складної історичної долі Словаччини (після падіння слов'янської Великоморавської держави – території, що населялися словаками). Останні поступово до кінця XI ст. увійшли до складу Угорської держави без будь-якого права не тільки на автономію, а навіть на місцеве самоуправління. У словаків це призвело до формування екзистенціального вакууму, зміни від позитивного світосприйняття до відносної байдужості до долі рідної землі та власного народу, та відповідно часткової втрати почуття етнічної цілісності та солідарності. Політика мадяризації надовго означила ставлення «задавленої» словацької інтелігенції до угорської культури та з часом визначила прагнення словацького народу відділити свою культурну і літературну самобутність від угорського впливу.

Певним якісним підґрунтям для соціокультурного прориву для Словаччини стали реформи періоду просвітницького абсолютизму імператора Йосифа II (1765-1790). Релігійні та соціальні реформи, що проводилися офіційним Віднем, у цілому справили позитивний вплив на розвиток словацького регіону. Але у той же час введення німецької мови викликало обурення угорського населення королівства, яке традиційно звикло використовувати власний етнокультурний потенціал та дотримуватися своїх етнічних мовних традицій. Угорці традиційно відстоювали рештки своєї самостійності на землях угорської корони, якою володіли Габсбурги. На цьому фоні словацькі патріоти у ході розвитку словацького руху за власне етнічне відродження, підготували і висунули самостійну програму боротьби за національні інтереси. Програма спочатку носила суто культурно-освітній зміст і була до певної міри відповіддю на виклики активного, дієвого угорського національного руху, з його прагненням до асиміляції слов'янського населення. Але словацьке відродження стало також і відповіддю на політику онімечування. На фоні зростаючої етнічності угорців та словаків, наростав опір політики онімечування імперських територій, яку намагався проводити Йосиф. Зростання етнічності, полімовність дратувало Йосифа Габсбурга. В одному із своїх листів він гнівно писав: «Канцелярія добре б зробила, - зауважив він у відповідь на пропозицію не продовжувати термін вивчення німецької мови для чиновників Угорського королівства, де ця мова вводилася у якості державної, - якби залишили при собі свої поради ... Моє розпорядження залишається у силі ... Хто ж не хоче мене слухатися, той може забиратися, незважаючи на те, хто ти: канцлер або ти останній писар» [4, с.12].

Але рішучий тон угорського населення, спрямований на захист такого найважливішого етнічної ознаки як мова, у свою чергу позитивно діяв на словацьке населення королівства. Зростання національної свідомості у угорців відповідно викликав ланцюгову реакцію у слов'янського населення. Створилися внутрішні сприятливі умови для появи словацького національного руху, активізації інтелектуальної і патріотичної діяльності будителів. Подальше поглиблення національного словацького руху також стало реакцією на політику угорської політичної еліти, яка у 1836 р. проголосила офіційною мовою королівства – угорську [5, с.55]. Угорці на протязі багатьох років протидіяли наданню широких прав словакам. Достатньо пригадати той факт, що лише у 1863 р. австрійський імператор Франц Йосиф I надав високий дозвіл на створення та відкриття лише трьох словацьких гімназій [6, с.20]. Словацька мова, як елемент національної культури, була представлена лише на побутовому рівні. Як писали сучасники: «Тільки у початкових школах, завдяки великому мислителю і глибокому політику ... князю Меттерніху, діти у слов'янських провінціях навчалися на народній мові; але при цьому щодня на пам'ять все-таки вивчали кілька сторінок німецькою, щоб вухо, так би мовити, прислухалося до мови великих мислителів. Але якщо вони по закінченню курсу мали бажання зайняти певне суспільне становище вище простого ремісника або хлібороба, вони зобов'язані були знати німецьку мову, а там гімназія, університет ... ось справжнє виховання юнацтва! І що ж дивного? Слов'яни були онімечені проти їх волі, природним шляхом, виходячи з існуючих переваг німецького духу; всі, хто має освіту, стали вже німцями. А тому розуміючи всю вигоду німецької освіти, навіть нижчі суспільні стани прагнуть засвоїти німецьку мову» [7, с. 42]. Влада була схильна бачити у слов'янських культурно-освітніх помислах ідеї слов'янського співробітництва та інтеграції, що могло ініціювати небезпечні протиурядові настрої. Спроба модернізувати культуру на власному етнічному ґрунті розглядалася як певні опозиційні настрої, а інколи і як підтримка слов'янських національно-визвольних рухів.

Розкриваючи специфіку національно-культурної діяльності будителів у Словаччині наприкінці XVIII ст. необхідно відмітити, що вона відбувалася в умовах суспільної модернізації, маєть на увазі кардинальна зміна соціальних інститутів і способу життя людей, що охопила усі сфери суспільного життя імперії. На практиці, це фактично означало революційний

перехід від доіндустріального суспільства до індустріального, або інтродукцію до капіталістичного суспільства, що здійснювалася шляхом комплексних реформ, розтягнутих у часі.

Не заперечуючи слов'янську специфіку словацького процесу модернізації (подвійний етнокультурний тиск, слабка етнічна еліта, регіональна маргінальність спочатку в межах Угорського королівства, а з часом у межах дуалістичної Австро-Угорської монархії) необхідно зазначити, що Словацчина історично існувала в межах європейської цивілізації. Тому в плані соціального прогресу, словаки, як і інші західні слов'яни залучалися до єдиного, універсального процесу сходження європейського суспільства від дикості до індустріальної цивілізації. Своєрідністю словацького розвитку в умовах європейської модернізації стало те, що на шляху магістральної тенденції до універсалізації на перший план висувається етнокультурна своєрідність, що слугує підґрунтям для національного ренесансу і політико-економічного піднесення.

У цілому словацьке відродження розвивалося досить повільно за причиною слабкості становлення на їхніх територіях нових буржуазних відносин. Відсутність національної літературної мови, її нерозвиненість призводили до того, що ще у першій третині XIX ст. у словаків переважали саме просвітницькі ідеї, як у той самий час на Чеських землях у середовищі національних патріотів розвивається романтизм.

У першій половині XIX ст. процес відродження охопив територію Словаччини, що офіційно іменувалася Верхньою Угорщиною, з населенням приблизно 1,8 млн. чоловік [8, с.126]. Суспільно-політичні та економічні реалії, що мали місце в угорських комітатах призвели на практиці до формування трьох основних шарів у етнічному словацькому середовищі. В умовах процесу модернізації суспільного і економічного комплексу від аграрного середньовіччя до індустріального суспільства, який мав місце у ряді європейських країн, основними носіями масової етнічної культури залишалося селянство. У той же час формувалася різночинська інтелігенція, яка намагалася проводити політику модернізації етнічної культури. Заможний прошарок словацького суспільства – шляхта була мадяризована, а тому не приймала активної участі у процесі національного відродження та при формуванні культури нового типу. На практиці на Словацьких землях національні ідеї не мали можливості охопити населення, адже вони не отримали гідної соціальної підтримки. Це був період млявого становлення соціальної структури буржуазного суспільства у процесі формування нації. Тому національна ідея могла оволодіти лише умами незначної, найбільш підготовленої частини словацького суспільства.

Не дивлячись на те, що словацьке відродження кінця XVIII ст. виникло скоріше як протидія австро-угорському соціокультурному тиску, воно до певної міри було підготовлено реформами Йосифа. Словаки, опинившись під владою Габсбургських монархів, на протязі багатьох століть відчували подвійний етнокультурний тиск з боку австрійської і угорської пануючих еліт та їхніх титульних культур. Соціокультурні обмеження з боку пануючої регіональної угорської еліти особливо були відчутні на Словацьких землях. Необхідно віддати належне зваженості внутрішньої політики просвітницького абсолютизму Йосифа II, який указом 1781 року про віротерпимість сприяв справі народної просвіти, що особливо актуальним було для словацького протестантського населення.

Перший період процесу словацького відродження, зростання уваги до особистої та слов'янської етнічності у часі майже співпав із схожими процесами, що мали місце у сусідніх народів. Складно уявити собі словацьку культуру і літературу без літератури сусідніх народів. Певний вплив на словацьку культуру мала не тільки німецькомовна та чеська культура: джерелом духовних запозичень була також і польська література. Таким чином, зв'язки між словацькою та іншими літературами та мовами - це лише один з аспектів складної системи міжкультурної комунікації народів Центральної Європи. Процес стандартизації словацької мови та становлення національної літератури і припав на кінець XVIII ст. Першими представниками початкового етапу словацького національного руху були А. Коллар, Ю.Фандлі, А.Берналак, Й.І.Байза, Ю.Палковіч, Ю.Рібай, Я.Грдлічка. Їхній світоглядна філософія спиралася на інтелектуальні критерії істини, у фундаменті яких лежав раціоналізм, як метод пізнання оточуючого світу. З цього моменту в етнокультурне словацьке середовище, літературу входять нові поняття. Художнє мислення словацької духовної еліти починає оперувати узагальненими поняттями: спочатку «народ», а з часом «нація», що стає передумовою для розвитку епічних жанрів та затвердження у європейському мистецтві XVII-XIX ст. такого естетичного напрямку, як класицизм.

Початок першого етапу словацького національного відродження припадає на останню чверть XVIII ст. Цей період співпав з епохою Просвітництва та розтягнувся до 20-х рр. XIX ст. У словацькому суспільстві виникають тенденції до демократизації культури, а її змістом стають ідеали просвітництва та гуманізму. У цей період для сприйняття ідей Просвітництва у Словаччині чимало зробив Адам Франтішек Коллар (1718-1783). Він видавав науково-популярний журнал, був автором книги «Про початок і постійне використання законодавчої влади» (1764). Широку популярність Коллару надав його виступ, у якому просвітник озвучив ідеї звільнення від надмірних податків дворянства і церкви. Його талант визнавав офіційний Відень. Будучи на посаді директора придворної бібліотеки у Відні, та особистим радником Марії Терезії, Коллар приймає участь у розробці та проведенні шкільної реформи. Реформа передбачала включення до освітніх програм вивчення рідної мови та історії. Вся його діяльність сприяла формуванню словацької патріотичної традиції та поступовості утвердження словацької національної ідеї [9, с. 45].

Словаки до кінця XVIII ст. не мали власної літературної форми, своєї рідної мови. Вони користувалися чеською, польською, німецькою, угорською мовами, а у релігійному житті використовувалася латинь. Таке вербальне розмаїття гальмувало не тільки процес етнічної консолідації, але й не сприяло відродженню. Як справедливо наголосив О.Гільфедінг «Слов'янські племена, які хоч і знаходяться в одній Австрійській імперії, мають між собою багато спільного, однак самі породили сім, вісім різноманітних літератур, і ми розуміємо значення цього для складності внутрішнього суспільного і морального розвитку» [10, с. 85-86]. Просте словацьке населення спілкувалося переважно місцевими діалектами. Але поступова переорієнтація та відхід від салонної культури до модернізації масової народної зробила актуальним проблему модернізації національної словацької мови. Наприкінці 80-х років, маючи на меті створення єдиного мовного словацького поля, словацькі будителі, почали роботу над кодифікацією рідної мови. До цього часу на словацьких землях на протязі багатьох століть існувало три групи діалектів: західний, що був наближений до чеської мови, східний – близький до польської і української мови, та центрально-словацький, який поступово став базовим для становлення та розвитку сучасної словацької мови [11]. Регіональним просвітницько-культурним осередком стає словацьке місто Трнава, яке ще на початку XVII ст. набуло статусу релігійного центру. У 1792 р. А.Берналак і Юрай Фандлі у місті заснували католицький літературний гурток, що оформився у «Словацьке вчене товариство» (Slovenské učeňe Tovaríšta) [12, с. 10-20]. Серед майже 500 його учасників 75 відсотків склали католицьке духовництво, а із світських осіб - ремісники і дрібні торговці. Товариство досить скоро стало загальнонаціональною культурною і науковою організацією, філії якої знаходилися у Кошице, Нітрі, Банській Бистриці, Спішській Капітулі та інших містах [13, с. 111]. Саме у колі аматорів-любителів були здійснені перші

спроби надати емансипованого змісту західно-словацькому діалекту. Найбільшого успіху «Товариство» досягло у 90-х роках XVIII - на початку XIX ст. Воно видавало книжки медичного, релігійного та сільськогосподарського змісту.

Значну організаційну роботу по створенню словацької літературної мови у словацькому середовищі взяли на себе представники словацької церкви. Першопрохідцем у справі становлення словацької літературної мови став, рішучий прихильник йосифінізму Йозеф Ігнац Байза (1755-1836) [14, с.172-173]. Письменник-протестант наприкінці століття XVIII ст. в атмосфері похваллення національної активності пише ряд епіграм «Словацькі двоякі епіграми» та авантюристичний роман «Юнаки Рене: пригоди і випробування». Роман містив критичні нариси соціальних відносин та протиріч, що склалися у Словаччині. Його книги відповідали основному завданню просвітницької літератури, були написані на словацькому діалекті, а головне – були доступними для читання у широкій аудиторії [15].

У процесі розширення національної самосвідомості словацького народу важливо було зробити мову прикладною та суспільно емансипованою. Справжнім кодифікатором літературної словацької мови, розробником писемного стандарту став католицький священик Антон Берналак (1762-1813). Ще під час навчання у Братиславській католицькій семінарії він приймає участь у діяльності гуртка «патріотичних філологів». Гурток очолює професор М.Кратохвіл, під керівництвом якого молоді гуртківці опрацьовували граматику словацької літературної мови. У 1787 р. А. Берналаком і членами його гуртка (Ю. Фандлі, Й. І. Байза та ін.) була здійснена перша спроба розробити єдиний літературний стандарт зі словацької розмовної мови (на базі західно-словацького діалекту). На цій мовній базі, яка отримала назву «берналаччина», виникла навіть словацька література [16, с.74].

У тому ж 1787 році, у двадцятип'ятирічному віці Берналак пише «Філологічно-критичні роздуми про слов'янські писмена» («Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum») як додаток до неї «Linguae slavonicae per Regnum Hungariae usitatae orthographia» [17]. Подальша його діяльність пов'язана з роботою по організації у Братиславі «Словацького вченого об'єднання» (1789) та виданням «Слов'янської граматики» [18, с.119]. Вже через рік у Тернаві з'явилася його «Етимологія слов'янських назв». В основу словацької літературної мови філолог покладає діалект, що використовувався переважно у середовищі католицької інтелігенції. На той час словацькою мовою користувалися переважно католики. Берналак обґрунтовує право словацької мови на самостійне існування як літературної мови. Його діяльність як філолога справила позитивний вплив на словацьке середовище, сприяла усвідомленню власної етнічності.

Після смерті А.Берналака його послідовники А. Брестанський, І.Оравец продовжували роботу щодо утвердження «берналаччини» у культурно-побутовій і господарській сфері та у церковному житті. Пізніше словацькі літератори, врахувавши штучність мовної бази та незручність правопису, відмовилися від «берналаччини». Сучасна словацька писемна мова, в основу якої було покладено середньословацьке наріччя, була створена пізніше - у 40-х роках XIX ст.

Інша протестантська частина словацького етносу у переважній більшості дотримувалися канонів старочеської мови, так званої бібліччини мови, що походила з чеської протестантської Біблії XVI ст. Ця частина словацьких етнічних діячів переважно схилилася до концепції мовної та національно-культурної єдності словаків і чехів. Тому зовсім не випадково, що редактори газети «Братиславські новини» (1780) Й.Вискіденській, Ш.Кромп, Ш.Лешка вирішили для написання газети використовувати бібліччину мову, яка, на їхню думку, могла бути ефективним просвітницьким знаряддям, що здатне було підтримати йосифінські реформи [19, с.111].

Фактично з цього часу словацьке національне відродження розгорталося на тлі двох мов: центрально-словацької та старочеської. Наявність двох вербальних баз у процесі модернізації національної словацької культури слугувало джерелом протиріч та вносило у практику діячів національно-культурного руху концептуальну розрізненість.

Необхідно було обирати базовий шлях етнічної модернізації: або виходити з концепції національної самобутності словаків, або з протилежної ідеї про історичну єдність, спорідненість словаків із чехами. Така розбіжність безумовно гальмувала внутрішній консолідації діячів словацького відродження.

Позитивним чинником для практики словацького самоусвідомлення стала ідея загальної слов'янської взаємності. При цьому, як справедливо зауважують славісти, сама ідея отримала можливість винятково розквітнути на ґрунті словацько-російських стосунків часів етнічного відродження. Про це пише Г. В. Рокіна: «Генезис ідеї слов'янської взаємності та її теоретичне оформлення у трактатах вчених XIX ст. отримали найбільш повне та закінчене оформлення у розвитку словацько-російських зв'язків 1820 - 1890-х рр. В історії цих контактів знайшли відображення оригінальні теоретичні концепції єднання слов'янських народів і практичні культурно-політичні програми співпраці слов'ян у умовах непростих взаємин Австрійської та Російської імперій. Процес проходив на тлі складних перипетій «слов'янської політики» Росії і та держав Центральної Європи. Історія розвитку теорії слов'янської взаємності показує, які практичні шляхи реалізації слов'янської єдності пропонували слов'янські лідери, адепти слов'янської ідеї, у своїх трактатах і маніфестах; як змінювалися їхні програми в залежності від конкретних історичних умов, світоглядних позицій авторів, рівня розвитку філософської та політичної думки [20, с. 5-6].

На нашу думку, ідея слов'янської взаємності на початковому своєму етапі являла романтичне уявлення будителів про можливість загальнослов'янської практики, хоча і виражалася у конкретній формі наукової і літературної співпраці. Причиною зростання слов'янського романтизму у словаків першої половини XIX ст. було, з однієї сторони, бажання німців до об'єднання, з іншої піднесення Російської імперії після її перемоги над Наполеоном. Надаючи останній події змісту особливого статусного явища у житті західних слов'ян Ф.Челаковський висловлюється наступним чином: «московське полум'я освітло не тільки всю Росію, але й все слов'янство» [21, с.121]. Російська імперія багатьма будителями розглядалася у якості сприятливого фактору у справі підтримки слов'янських етнонаціональних прагнень.

Дії будителів у напрямі формування словацької писемної і літературної мови були також елементами боротьби за національну рівноправність словаків з угорським населенням. Саме мова у першій половині XIX ст. починає сприйматися як важливий ідеологічний елемент, засіб консолідації народу. До того ж, мовний напрям у національному словацькому русі означав початок процесу самоусвідомлення національної словацької еліти, а у подальшому – поступовість виділення словаків з чесько-словацької літературно-мовної спільноти [22, с.89].

Після Берналака розвиток подальшої доля словацької мови стає інтелектуальною справою Юрая Фандлі (1754-1810) [23]. Під впливом ідей французьких просвітителів він виступає з критикою феодальних відносин. Окремі його праці («Зільник», «Про землеробство») носили науково-популярний характер та були присвячені сільському господарству. У його творчості прозвучали моменти «гострої критики феодальних відносин, майнової нерівності, національної нерівності і особливо критичним ставленням до церкви відрізнявся його публіцистичний твір «Довірча бесіда ченця з дияволом...», що місцями набував явного сатиричного забарвлення. У творі прозвучали різкі звинувачення проти корисливого духівництва,

яке живе стражданням і кров'ю селянства» [24, с.323]. Фандлі активно співпрацює з Берналаком. Результатом їхнього творчого союзу стало заснування «Словацького вченого товариства».

При цьому словацькі науки та культурні товариства на цьому етапі є симбіозом різноманітних етнокультур. Своєрідністю словацького відродження стало існування власного словацького поряд з чеським і європейським національно-культурним алгоритмом. Хоча поступово власна словацька етнічна домінанта закріплювалася у своєму культурному ареалі. У цих умовах конкурентне середовище стимулювало практику паралельного розвитку та використання поряд зі словацькою літературною мовою чеської. Головним осередком чеського літературного розвитку у словацькому середовищі стало протестантське студентське коло у Братиславі. Братиславське студентство намагалося співпрацювати з представниками чеської культури. Тому зовсім закономірно, що у 1803 р. у Братиславському лицейі була відкрита чесько-словацька кафедра. Саме при кафедрі у 1828 р. за ініціативою С.Халупки виникло студентське науково-патріотичне «Слов'янське літературне товариство». До кола засновників товариства входили старший брат Людовіта Штура Карл, С.Бабілон, С.Годра, М.Голко, Й. Клімачек, Д.Ліхард. При товаристві працює «Слов'янська бібліотека», книгами якої до речі користувався майбутній словацький національний лідер Л.Штур під час навчання у Братиславському євангелістичному лицейі [25, с.51]. З 1835 р. «Товариство» проводить науково-організаційну роботу: створюється архів, упорядковується бібліотека, а з наступного року випускається альманах «Плоди...» [26, с.103]. Діячі першого періоду словацького відродження традиційно продовжували активно використовувати чеську мову для написання літературних творів. Це було наслідком не тільки багатомовного культурного мімесису, а також спільної історичної долі. Наприклад, відомий словацький просвітник Юрай Рібай (1756-1812) дотримувався чеської мови у якості літературної мови для словаків. Маючи на меті сприяти поширенню чеської мови у Словаччині він у 1793 р. запропонував створити «Чесько-словацьке об'єднання для слов'ян у Угорщині». У своєму проєкті створення «наукового словацького товариства передбачав з однієї сторони досліджувати народні нареччя, а з іншої – його культурні традиції і характер, тобто фольклор, традиції і звичаї» [27, с.240]. Спроба створити симбіоз двох споріднених етнотехнічних культур західних слов'янських етносів на тлі одного культурного товариства було закономірним наслідком історичної долі Словаччини.

В силу історичних обставин, напередодні слов'янського відродження, словацький народ опинився у колі потужних етносів: німців, угорців, чехів, поляків, що стало однією з причин адміністративно-політичної роздробленості та відсутності етнічних політичних традицій. Російський дослідник Л.С.Кішкін пише: «В силу історії, словаки і чехи виявлялися у сфері взаємного культурного дотику. Використання словаками чеської мови сприяло подальшому літературному зближенню із чехами та призвело до виникнення таких умов існування літератур двох споріднених народів, які визначаються поняттям «загальний літературний контекст» [28, с.674]. Саме спільність загальної долі чеського і словацького етносу на багато років визначив алгоритм практики словацького відродження, яка поєднувала власне етнічне із намаганням відірватися від патронату чеського культурного контексту.

Для словацького відродження фундаментальне значення мала наукова та освітня діяльність протестанта Юрая Палковича (1769-1850) - патріота словацької книги, як масового джерела національної ідеї. Невипадково, що у 1832 р. у своєму творі «Муза з словацьких гір» Ю.Палкович з цього приводу пише: «Угорські книжки купують і забезпечені пани, словацькі же – переважно духівництво та шкільні вчителі, деякі міщани, дрібне дворянство і простий народ», тому освіта у рамках ідеології просвітицтва у Палковича це скоріше єдиний засіб досягнення духовного словацького відродження [29, с.135].

Кар'єра майбутнього словацького будителя розпочалася у Німеччині. Оскільки у Словаччині не було вищих євангелістських навчальних закладів, він здобував освіту у німецькому Йенському університеті, де до речі організував перший словацький просвітницький гурток. Подібні зарубіжні студії були досить розповсюдженим явищем у XVIII - на початку XIX ст. У реальних історичних процесах розвиток соціокультурної системи залежить не тільки від її іманентних внутрішніх властивостей. Оскільки історико-культурний контекст знаходиться у процесі постійного оновлення, перед соціумом стоять завдання надавати відповідь на існуючі виклики. «Культурні виклики» європейського середовища, що стояли перед словацьким народом, спонукали до суспільної модернізації. На позиціях лідерів національної модернізації стояла словацька молодь. Але в умовах відсутності власної національної освітньої системи, молодь була змушена для отримання освіти виїжджати переважно за межі етнічної території. Для прикладу: Коллар, Палкович, Шафарик, Халупка навчалися в університеті у Йені, Штур та Сладкович (1822-1872) отримали освіту у м. Галле, а Гурбан закінчив юридичний факультет Пештського університету. Така широка освітня географія була не випадковістю для європейського мультикультурного простору XVIII – початку XIX ст. ст. З давніх часів словацьке населення проживало поряд з німецькомовним і угорськомовним населенням. Між ними існували тісні духовні контакти, як на побутовому, так і на освітньому рівнях. До того ж, взаємна комунікація відбувалася ще й на базі спільних культурних осередків. Їхню функцію у той час виконували німецькі університети у Йені, Гейдельберзі, Веймарі, Фрейбурзі. Саме там проходило знайомство та обмін етнокультурними зразками між представниками словацької, німецької та угорської інтелігенції. Хоча необхідно відмітити, що на початок XIX ст. процес загальної європейської модернізації не оминув і справив свій позитивний вплив на духовну атмосферу монархічної держави Габсбургів. У ряді таких словацьких міст, як Братислава, Пряшів, Левоча, Кошице, Кежмарок, Скаліца починають діяти академії, лицейі та семінарії. Фактично словацькі міста в епоху формування нового суспільства ставали елементом етнічних процесів, осередками трансформації патріархально-регіональної місцевої самосвідомості у національну. Хоча роль словацьких міст у культурному ренесансі не можливо порівняти із чеськими містами. У словацькій частині Угорського королівстві, наприкінці XVIII ст. налічувалося 52 міста, в яких проживало приблизно до 237 тис. мешканців [30, с.125], до 1840 р. мешканців міст нараховувалося трохи більше ніж 400 тис. Не дивлячись на загальну позитивну динаміку зростання міського населення, а саме воно було рушійною силою національного словацького відродження, у цілому процес зростання чисельності міського населення Словаччини суттєво відставав від схожих процесів, що мали місце на Чеських землях. Наприклад у той самий час лише у Празі проживало 140 тис. мешканців [31, с.120-121].

Особливе місце у списку культурних центрів Словаччини посіла Банська Штявниця. У 1782 році це було третє найбільше місто Угорщини після Братислави й Дебрецена. Тому зовсім не випадково, що на початку XIX ст. у місті діяли «Вчене об'єднання», «Товариство Амброзіуса» і «Вчене гірничє товариство», а у 1808 р. у Банській Штявниці була відкрита перша у Словаччині Вища лісогосподарська школа. Саме перераховані установи та товариства стають осередком становлення нової національної духовності, у цих навчальних закладах виникали культурно-наукові товариства і

об'єднання. Основним їхнім завданням стало сприяння утвердженню національної самосвідомості словаків, плекання рідної мови шляхом організації культурних і наукових сил [32, с.110].

По закінченню Йенського університету Палкович повертається на батьківщину і одразу ж включається у культурне життя. Вже у 1800 році у словацькій культурі відбулася подія, яка до певної міри визначила подальший розвиток словацької драматургії. Світ побачила оригінальна комедія Ю.Палковича «Два удари і три оплеухи». Комедія мала гострий соціальний зміст, а головне - була розрахована на широку словацьку аудиторію, тому що була написана за виразом Палковича «для пана та для селянина» [33, с.200].

Пізніше у 1803 р. у євангелійському ліцеї Братислави було засновано кафедру чесько-словацької мови і літератури. Посаду першого професора кафедри зайняв Ю.Палкович, який плідно співпрацює із чеським просвітником В.Крамєріусом. Палкович плідно працює над проблемою подальшого розвитку словацької мови та літератури. Він - автор поетичної збірки «Муза словацьких гір» (1801), редактор політичного щотижневика «Týdeník» («Щотижневик», 1812-1818) та альманаху «Татранка» (1832-1847). Як ідеолог словацького відродження Палкович безпосередньо духовно і творчо пов'язаний із чеською культурою і з чеським національним рухом. Звідси його концептуальна прихильність, поряд з Ю.Рибай та Б.Табліць, до ідеї «чехословацького племені» та публічні заклики до збереження вірності традиціям чехословацької літературної і мовної єдності [34, с.195].

Протестантське словацьке середовище виділило цілу плеяду потужних діячів будителів, а їхньою справою стала літературна діяльність. До кола письменників-протестантів входили: Палкович, Табліць, Гурбан, Годжа, Халупка, Шкульгетій, Желло та ін. Письменники, особливо євангелісти, продовжували практику використання чеської мови. Саме на чеській виникла поезія «малих форм». До нашого часу дійшли послання, застільні пісні, жартівливе оповідання на чеській мові Я. Сабова, Я. Храстіна, А. Долежав, О. Деміана. Звідси коріння такого явища періоду словацького відродження, як літературний білінгвізм. Він був характерним не тільки для побутового спілкування у багатонаціональній імперії, але й рисою літературної сфери. У цей час письменники створювали свої твори не тільки словацькою, а й чеською мовами, що до певної міри не сприяло етнічній консолідації і відповідно уповільнювало хід процесу словацького відродження. Вдалу статистику оцінку стану культурної словацької сфери того часу досить точно надав О. Гільфердінг. Він написав: «Словацька література представляється якимось хаосом. Але я не сумніваюся у тому, що із цього хаосу створиться продуктивний початок» [35, с.77-78].

Словацькі письменники-протестанти входили до поетичної школи чеського поета та філолога А.Я.Пухмайера. Оцінку його внеску у справу формування національної словацької культури ми можемо знайти на сторінках періодичного російського видання «Руська бесіда». «Вельми відомий чеський літератор. Нажаль обставини у Австрії ще недостатньо змінилися, що не дозволяє виставити під статтею ім'я автора» - пише редактор журналу «Руська бесіда», надаючи високу оцінку діяльності Пухмайера, який поряд з «декількома молодими людьми, що виховувалися у Празі, створили товариство та видали у 1795 році перший випуск своїх віршів. На чолі товариства стояв Пухмайер - душа цих друзів поезії, серед яких необхідно обов'язково згадати Гневковського та обох братів Неєдлі. Молодь, хоча і була вихована на іноземних зразках, переважно німецьких та французьких, але була наповнена любов'ю до батьківщини...» [36, с.37]. Його літературне товариство об'єднувало поетів Чехії, Моравії та Словаччини. Це не тільки розкутувало слов'янську культуру, але й позитивно вплинуло на розробку літературної техніки, збагатило світську словацьку лірику. Словаки Ю. Палкович і Б. Табліць (1769-1832), підтримували стосунки із поетичною школою Пухмайера. Особисто Табліць у 1806-1812 рр. видав чотири книги «Поезії і записок». Він був одним із засновників у 1810 р. нового «Літературного товариства гірської області», і за його ініціативою у ліцеї Банської-Штявниці була відкрита кафедра чесько-словацької мови (1812) [37, с.85-90]. Творчість Табліца стала не тільки вершиною словацької просвітницької поезії, але й засобом морального вдосконалення та національного виховання. У своєму творі «Славія, прикрашена вінком», він вимальовує символ слов'янства Славії, який з часом стає символом поезії національного відродження.

Інший поет періоду літературного відродження словаків Л. Желло (1809-1873), захопившись колларовськими ідеями та панславістичними мотивами приєднується до кола словацьких патріотів. Національна основа творчих сюжетів Желло була властива його художнім творам. Він стає членом літературно-патріотичного товариства, яке діє у Пешті. Розвитку національної літератури сприяють періодичні видання. Товариство видає журнал «Зоря». Деякі свої твори Желло розміщує на сторінках чеського журналу «Květu» [38, с.143-150]. Поява та утвердження словацької періодики свідчило не тільки про розростання словацького національного руху, а скоріше демонструвало стійку тенденцію до модернізації словацької культури.

Таким чином потрібно відмітити, що початок культурно-національної боротьба словацького народу являла собою рух, який не був замкнений у власному етносередовищі. Для створення та підтримки власної національної програми інтродукції у Європейське середовище, яке к середині XIX ст. координально оновилося, як в соціально-політичному, так і науковому плані, словаки змушеними були засвоїти не тільки кращі культурні європейські традиції, але, насамперед, розвинути духовні коридори власного етнічного буття і тим самим репрезентувати свій народ широкій світовій спільноті і поперед усього спорідненим слов'янським народам. І це, як свідчать їх численні контакти з слов'янським миром їм вдалося. Культурно-національний словацький був складовою частиною загальноєвропейського руху, в тому числі і слов'янського за збереження своєї етнічної своєрідності та відродження національної культури. В стороні від цього загального процесу не могли залишитися патріотично налаштовані діячі словацької науки та культури. Саме вони очолили культурно-національний рух, який у науковій літературі є більш відомий як відродження. На протязі життя двох поколінь словаків поступово проходив процес кардинальної зміни суспільної свідомості. Нова свідомість наповнювалася новим соціальним та ідеологічним змістом, що народилася в епоху словацького відродження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Исламов Т.М., Фалькович С.М. Средняя Европа в Новое время (XVIII в.-1918 г.) // Институту славяноведения и балканистики 50 лет. - М. : Индрик. - С. 80 - 104.
2. Павленко Ю. Три підходи до розуміння світового історичного процесу // Політична думка. - 1997. - № 1. - С. 156-161.
3. Рокина Г. В. Теория и практика славянской взаимности в истории словацко-русских связей XIX в. // Славянское движение XIX- XX веков - Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2005. - С.5-30.
4. Митрофанов П. Оппозиция реформе Иосифа II в Венгрии. - С-Пб., 1905. - 472 с.
5. Шайдунов В.Н. Истрия стран Центральной и Восточной Европы с древнейших времен до конца XX в. - С.-Пб.: Из-во «Осипов», 2008. - 176 с.

6. Ames Gerhard, Hoensch Jörg Konrad. Dokumente zur Autonomiepolitik der Slowakischen Volkspartei Hlinkas / Unter Mitard, von Gerhard Ames hrsg. U. eingel. Von Jörg K. Hoensch. – Munchen, Wien: Oldenbourg, 1983. – 277 s.
7. Куломзин М. И. Славянский съезд в Праге в 1848 году. - С-Пб.: Тип. И.И. Глазунова и комп., 1860. – 49 с.
8. Штис А. Основные черты социального развития Словакии в конце XVIII – первой половине XIX в. / Социальная структура общества в XIX в. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы. – М.: «Наука», 1982. – С. 125-136.
9. Мыльников А. С. У истоков формирования наций в Центральной и Юго-восточной Европе: общественно-культурное развитие и генезис национального самосознания. Центральная и Юго-Восточная Европа в эпоху перехода от феодализма к капитализму. - М.: «Наука», 1984. – 228 с.
10. Гильфердинг А.Ф. Статьи по современным вопросам славянским / - С-Пб.: Печь. В. Головина, 1868. - Собр. соч. - Т.2. - 501 с.
11. Васильева Л.И. Словацкий язык // Славянские языки (Очерки грамматики западнославянских и южнославянских языков). Под ред. А.Г. Широковой и В.П. Гудкова. - М.: «Наука», 1977. – С.38-68.
12. Пыпин А.Н., Спасович В.Д. История славянских литератур. - М.: Изд. М.М. Стасюлевича, 1881. - Том 2. – 530 с.
13. Кріль М.М. Історія Словаччини: Навчальний посібник. – Львів: Видав. центр ЛНУ, 2006. - 264 с.
14. Липатов А.В., Никольский С.В. История литератур западных и южных славян: Формирование и развитие литератур Нового времени, вторая половина XVIII века-80-е годы XIX века. - М.: Изд-во «Индрик», 2001, - 670 с.
15. Kotvan I. Literárne dielo Jozefa Ignáca Bajzu. - Bratislava, 1975. - 372 s.
16. Обзор истории чешской литературы и языка // Филологические записки, журнал исследований, рассуждений, наблюдений и критики по русому языку и словесности издаваемый А. Хованским. - Воронеж, 1865. - Год 4. - Выпуск 1. - С.7-80
17. Bernolák Anton. Grammatica Slavica. Posonii, Impensis Ioannis Michaelis Landerer Perpetui in Fűskut, 1790. - 321 s.
18. Линде С. Б. О российской литературе // Вестник Европы. – 1816. – Ч. LXXXVIII. - С.110-136
19. Кріль М.М. Історія Словаччини: Навчальний посібник. – Львів: Видав. центр ЛНУ, 2006. - 264 с.
20. Рокина Г. В. Теория и практика славянской взаимности в истории словацко-русских связей XIX в. / Статьи из сборника: Славянское движение XIX-XX века. - Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2005. – С. 5-30.
21. Bílý F. Korespondence a zápisky F.L. Čelakovského. - Praha, 1908. - В.1. – 619 s.
22. Матула В. Характеристика процесса формирования нации у словаков // Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе. Отдельный оттиск. - М.: «Наука», 1981. - С. 74-97.
23. Tibenský J. Juraj Fándli: Život a dielo. - Br., 1950. - 382 s.
24. Никольский С.В. Чешская и словацкая литературы XVIII в. / История всемирной литературы: В 8 томах. АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. - М.: «Наука», 1988. - Т. 5. - С. 319-328.
25. Штур Людовит. Перевод с немецкого дневника доставленного из Праги // Русская беседа. – М., 1860. – Год 15. – Кн.19. - С.51-60.
26. Смирнов Л.Н., Масленникова Е. Н. Людовит Штур и его время: (К 175-летию со дня рождения): [Материалы науч. сессии, 25 декабря 1990 г.] - М.: Институт славяноведения и балканистики (Российская академия наук), 1992. – 119 с.
27. Дробижева Л.М., Кашуба М.С. Традиции в современном обществе: исследования этнокультурных процессов. - М.: «Наука», 1990. – 246 с.
28. Кишкин Л.С. Словацкая литература / История литератур западных и южных славян. - М.: «Наука», 1997. - Т. I. - 794 с.
29. Богданова И. А. Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху Просвещения. - М.: «Наука», 1988. - 300 с.
30. Штис А. (ЧССР) Основные черты социального развития Словакии в конце XVIII – первой половине XIX в. / Социальная структура общества в XIX в. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы. – М.: «Наука», 1982. – С. 125-136.
31. Освободительные движения народов Австрийской империи: Возникновение и развитие. Конец XVIII в. - 1849 г. - М.: «Наука», 1980. - 609 с.
32. Кріль М.М. Історія Словаччини: Навчальний посібник. – Львів: Видав. центр ЛНУ, 2006. - 264 с.
33. Písut M. Dejiny slovenskej literatury. - Bratislava, 1984. – 388 s.
34. Виталий И. З. Формирование национальных культур в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. - М.: «Наука», 1977. – 329 с.
35. Гильфердинг А. Ф. Статьи по современным вопросам славянским / - М.: Печь. В. Головина, 1868. - Собр. соч. - Т.2. – 501 с.
36. Чешская литература с 1774-го до 1848-го года // Русская беседа. - М, 1860. – Год 5. – Книга 20. - С.29-46.
37. Butvin J. Slovenské národno-zjednocovacie hnutie (1780 - 1848) – Bratislava, 1965. – 391 s.
38. Vlček Jaroslav. История словацкой литературы. - К.: Издательство Киевского славянского благотворительного общества, 1889. - 202 с.